

Magdalena Budnik

Nieznany diariusz Janiny Konarskiej

Początki francuskiego wychodźstwa Słonimskich
(od 22 września do 7 listopada 1939 roku)

Los uchodźcy stał się udziałem wielu Polaków po wybuchu drugiej wojny światowej. Powody do ucieczki przed wojną i spodziewaną niemiecką okupacją mieli w pierwszej kolejności obywatele polscy narodowości żydowskiej, w tym twórcy kultury, zwłaszcza znani ze swoich antyfaszystowskich poglądów i wypowiedzi. Niewątpliwie zaliczał się do nich Antoni Słonimski, który dramatyczną decyzję o opuszczeniu kraju podjął w pierwszych dniach września 1939 roku. Naturalnym kierunkiem emigracji była wówczas Francja, jednak w trakcie trwającej kampanii wrześniowej prowadziła do niej okrzędna droga m.in. przez Rumunię. W następnym dniu wybrana także, zgodnie z sugestią ówczesnego ambasadora Francji w Polsce, przez najwyższe polskie władze¹.

O ile wojenne perypetie czołowych polityków II RP z okresu ich ucieczki i wychodźstwa zostały szczegółowo udokumentowane w licznych materiałach źródłowych, o tyle w przypadku pisarzy jesteśmy z reguły zdani na ich własne relacje, najczęściej mające charakter wspomnieniowy². Prowadzona na bieżąco deskrypcja, w formie diariusza, gdzie pisarz jest jedynie bohaterem, a nie autorem zapisków, to natomiast sytuacja nieczęsto spotykana. Jednakże z takim właśnie przypadkiem

¹ Źródło: <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1234581,17-wrzesnia-1939-Polskie-wladze-uciekaja-do-Rumunii> (dostęp: 10.12.2021).

² Zob. np. A. Słonimski, *Alfabet wspomnień*, Warszawa 1975.

mamy do czynienia w odniesieniu do wojennych peregrynacji Antoniego Słonimskiego, a to za sprawą diariusza prowadzonego przez jego żonę, Janinę Konarską³.

Relację Konarskiej cechuje zwięzłość, precyzja i niezawodny zmysł obserwacji, zrozumiały w przypadku utalentowanej artystki plastyczki. Warto również podkreślić rzeczową, racjonalną tonację tych zapisków. Mimo grozy i napięcia tamtych dni Konarska nie ulega panice ani desperacji, nie załamuje się, nie narzeka na swój los. Zarówno w przypadku ucieczki z Polski, jak i naznaczonej licznymi trudnościami podróży i pomyślnego dotarcia do celu diarystka pozostaje uważną obserwatorką, która dokonuje świadomej selekcji utrwalanych faktów. Jej relacja ma przez to wiele wspólnego z reportażem uczestniczącym, a diariusz zyskuje status wartościowego źródła historycznego.

Omawiany w tym artykule fragment diariusza dotyczy wydarzeń od 22 września 1939 do 7 listopada 1939 roku. Wybór tego wyimka został podyktowany otwarciem następnego etapu wychodźstwa Słonimskich. Wyruszyli oni bowiem z Warszawy 5 września 1939 roku i właśnie od 22 września przebywali w Paryżu. Logicznie nasuwającym się wnioskiem byłoby ujęcie w jednym szkicu całego francuskiego okresu emigracji (do 18 czerwca 1940 roku) – jednak należało skrócić go ze względu na objętość materiału archiwalnego.

Przyjrzymy się zatem losom Słonimskich w momencie, kiedy trafili do Francji. Pierwsze dni minęły na dopełnianiu formalności w ambasadzie, poszukiwaniach mieszkania i gromadzeniu jakże upragnionych wiadomości o najbliższych i o Warszawie.

Zasady edycji

W przywołanym fragmencie zmodernizowano ortografię i interpunkcję. Błędy gramatyczne, stylistyczne i rzeczowe poprawiono (często były to nieprawidłowo zapisane nazwy miejscowości). Dopiski w nawiasach kwadratowych pochodzą od edytora.

Rozwinięto niestandardowe skróty, te konwencjonalne pozostawiono bez zmian (np. „tel.” – „telefon”). Ujednolicono zapis dat: dni i lata zapisano cyframi arabskimi, a miesiące – rzymskimi. Poprawiono oczywiste błędy w zapisie dat, chociażby nieprawidłowo oznaczone dni tygodnia. W tekście następująco oznaczono fragmenty nieczytelne: [-], ponadto zaznaczono lekcje niepewne: [?]. Liczne podkreślenia autorskie zastąpiono pogrubieniem.

W dokumencie nie zastosowano paginacji, zatem na potrzeby tego opracowania przyjęto numerację, począwszy od pierwszej, zapisanej przez Konarską strony, oznaczając ją cyfrą arabską w nawiasie kwadratowym: [s. 1].

³Bardziej szczegółowe informacje dotyczące Janiny Konarskiej oraz okoliczności odnalezienia jej diariusza zostały zawarte w artykule: M. Budnik, *Ucieczka Słonimskich w 1939 roku: nieznanymi diariusz Janiny Konarskiej*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2021, nr 2 (20): *Poza historią literatury: nieznanne archiwalia, inedita, problemy recepcji*, pod red. K. Budrowskiej, W. Gardockiego i K. Kościwicz, s. 131–151. Z tego samego powodu w prezentowanym artykule nie przywołuję po raz kolejny przypisów odnoszących się do osób, które pojawiły się w opublikowanej części diariusza Konarskiej. Są to: Stanisław Baliński, Halina i Antoni Borman, Zdzisław i Janina Czernańscy, Wiktor Tomir Drymmer, Karol Estreicher, Aleksander Heyman-Jarecki, Irena Krzywicka, Maria i Jerzy Kunciewiczowie, Jules Alfred Laroche, Bronisław Młynarski, Paweł Morstin, Adam Pragier, Stefania i Juliusz Sakowscy, Frank Savery, Anna Skibińska, Halina Jadwiga Słonimska, Antoni Sobański, Stanisław Stroński, Mieczysław Szerer, Jan Tarnowski, Maria z Treterów, *primo voto* Michałowska, później Horowitzowa, Stefania i Julian Tuwimowie, Maria Uniłowska z d. Lilpop, Aniela Urbanowicz z d. Reicher, Stefan Urbanowicz, Jerzy Widawski, Halina i Kazimierz Wierzyński, Jan Wszelaki, Tadeusz Boy-Zeleński. Wyjątki stanowią sytuacje, kiedy udało się ustalić nowe dane.

Mimo grozy
i napięcia
tamtych dni
Konarska
nie ulega panice
ani desperacji

[s. 11] 22 września 1939 r. (piątek)

Ambasada. Lechoń⁴. Paczkowscy⁵. Stroński. Artur Rubinstein⁶. Dlaczego nie jesteśmy zmęczeni? Pierwsze normalne łóżko⁷. Ulice przygotowane do nalotów. Dobre pomniki i płaskorzeźby obłożone woreczkami. Notre Dame bez witraży. Muzea zamknięte. Hotel Pen Klubu. Prawdziwe wiadomości z Polski. [s. 12] **Starzyński**⁸. Obiad z Arturem Rubin[steinem]. Ram Gopal⁹.

23 września 1939 r. (sobota)

Tuwimowie¹⁰ przyjechali. Tatjana du Plessix¹¹. Rozmowa z ambasadorem. Alter¹². Plotki o Boyu ze Lwowa; p. Zalewscy¹³. Falter¹⁴. Wieczorem u Paczkowskich.

24 września 1939 r. (niedziela)

Sikorski¹⁵; podwieczorek u Rama.

26 września 1939 r. (wtorek)

Stadnicka¹⁶. Przyjechali Sakowscy; Marysia, Anusia. List do Lucy¹⁷, wiadomości o niej. Rozmowy Tonia z Larochem i Nortonem¹⁸. Massip [?]. Wiadomości o Jasiu

⁴ Jan Lechoń (właśc. Leszek Serafinowicz) w Paryżu przebywał w latach 1930–1940. Od 1931 roku pracownik ambasady RP. W dziariuszu często zapisywany jako Leszek, zgodnie z tym, jak nazywali go przyjaciele.

⁵ Mowa o Jerzym Paczkowskim oraz Irenie Gabeau. Paczkowski (1909–1945) – poeta i satyryk, od 1935 do 1939 roku ambasador w Paryżu. W 1940 roku walczył w oddziałach polskich we Francji, następnie członek Francuskiego Ruchu Oporu, a od 1944 roku więzień obozu Sachsenhausen. Po śmierci Roberta Gabeau Paczkowski ożenił się z Ireną Gabeau. Nazwisko Ireny Gabeau najczęściej zapisywano w dziariuszu w skrócie Gabo.

⁶ Słonimski wspominał to ważne dla małżonków spotkanie: „Pierwszego dnia w Paryżu spotkaliśmy na bulwarach Artura Rubinsteina. Z Arturem i jego żoną łączyła mnie dawna przyjaźń. Artur zaopiekował się nami serdecznie, zabrał nas na obiad do znakomitej restauracji, pożyczył mi trochę pieniędzy. Istotnie bowiem moja sytuacja materialna przedstawiała wiele do życzenia, a raczej pożyczania. Wyjechaliśmy przecież z Warszawy tylko na krótko, bez pieniędzy, z jedną walizeczką, aby powrócić natychmiast po rozgromieniu armii niemieckiej, co obliczaliśmy na parę tygodni”; A. Słonimski, *Wspomnienia warszawskie*, Warszawa 1987, s. 68–69.

⁷ Antoni Słonimski również wspominał tę bezsenność: „W czasie całej naszej wędrówki przez Polskę, jadąc samochodem, bryczką czy idąc piechotą, spaliliśmy każdej nocy mocnym snem, jedliśmy wszystko, co się trafiło, trawiąc znakomicie. Widać w chwilach niebezpieczeństwa działać zaczynają w człowieku jakieś utajone dotąd, atawistyczne siły, które drzemią w czasie normalnego, pokojowego bytowania. W Paryżu, bezpieczny nareszcie, przynajmniej w moim mniemaniu, w wygodnym łóżku hotelowym spędziłem pierwszą noc bezsennością. Przyszła fala odprężenia i reakcji, przyszedł czas zastanowienia. Myśl niespokojna zatrzała sen, przywołując obrazy niedawnej przeszłości, rozbudziła się troska o własną przyszłość i o los bliskich pozostawionych w kraju”; ibidem, s. 69.

⁸ Stefan Bronisław Starzyński ps. „Lew” (1893–1939) – polski polityk, ekonomista, publicysta, major rezerwy Wojska Polskiego, prezydent Warszawy (1934–1939), przewodniczący Komitetu Obywatelskiego w czasie obrony Warszawy w 1939 roku.

⁹ Ram Gopal Bissano (1912–2003) – indyjski tancerz i choreograf. Tadeusz Boy-Żeleński nazwał go „Niżyńskim z Indii”.

¹⁰ Stefania i Julian Tuwimowie.

¹¹ Tatjana Aleksejewna Jakowlewa (1906–1991) – była partnerka Włodzimierza Majakowskiego, od 1929 roku żona dyplomaty Bertranda du Plessix.

¹² Wiktor Alter (1890–1943) – polsko-żydowski działacz socjalistyczny, publicysta. We wrześniu 1939 roku znalazł się w radzieckiej strefie okupacyjnej. Został aresztowany 26 lub 29 września w Lidzie przez NKWD i skazany na karę śmierci zamienioną na dziesięć lat więzienia. Odbył dwa lata kary, po czym został zwolniony na mocy amnestii po zawarciu układu Sikorski–Majski w październiku 1941 roku. Zaczął organizować Międzynarodowy Żydowski Komitet Antyfaszystowski. W tym czasie nawiązał współpracę ze Stanisławem Kotem, ambasadorem Polski w Związku Radzieckim. Sprzeciwił się tworzeniu odrębnych żydowskich oddziałów w ramach armii Andersa. Został aresztowany 4 grudnia 1941 roku w Kujbyszewie i zamordowany przez NKWD.

¹³ Być może mowa o Augustynie Zaleskim i jego żonie Ewelinie.

¹⁴ Falter Alfred (1880–1954) – przemysłowiec, działacz gospodarczy, w latach 1939–1940 wiceminister skarbu w polskim rządzie na uchodźstwie.

¹⁵ Władysław Eugeniusz Sikorski (1881–1943) – polski wojskowy i polityk, generał broni Wojska Polskiego, premier i minister spraw wojskowych II RP, Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych i premier Rządu RP na Uchodźstwie podczas drugiej wojny światowej.

¹⁶ Osoba niezidentyfikowana.

¹⁷ Osoba niezidentyfikowana.

¹⁸ Prawdopodobnie Clifford Norton – od 1938 roku *chargé d'affaires* ambasady brytyjskiej w Warszawie. Jego żoną była artystka Noël Evelyn Hughes (1891–1972), posługująca się pseudonimem Peter Norton – prawdopodobnie to ją ma na myśli Konarska, pisząc „Nortonka”. Zarówno Clifford Norton, jak i Peter Norton przebywali w Warszawie 1 września 1939 roku.

Tarn[owskim]. Paczkowski, Żyw (Tola)¹⁹, Lipski²⁰ idą do wojska. Moulin de Berry.

27 września 1939 r. (środa)

Śniadanie u Mühlsteina²¹. Nela Rubinstein²². Germaine de Rothschild²³. Warszawa broni się. Nic nie wiemy o naszych. Prawie zimno. Wieczór, sama z TONIEM.

[s. 13] 28 września 1939 r. (czwartek)

Tonio wyjechał do Londynu. Głupie rozmowy rodaków.

29 września 1939 r. (piątek)

Poddanie się Warszawy. Mowa o nowym rządzie²⁴.

30 września 1939 r. (sobota)

Anusia znalazła w Bretanii swego narzeczonego. Wyjazd Rubinsteinów. Nortonka. Szampan u Neli.

1 października 1939 r. (niedziela)

Nabożeństwo dla nowego rządu. Śniadanie u Leszka. Mieszkanie urządzone przez Cocteau²⁵. Podwieczorek u Nortonki. Kobylański²⁶. Obiad z Peter[em] Norton[em] i Morstinem. Spotkanie z paniami Zalewską i Raczyńską²⁷.

2 października 1939 r. (poniedziałek)

Śniadanie u pani Lubelskiej²⁸. Renia Lorentowicz²⁹ u Longchamps³⁰. Lotnik Iżycki³¹ przyjeżdża z Warszawy na szkolnym samolocie [*sic!*]³².

¹⁹ Aleksander Żyw (1905–1995) – polski malarz tworzący na emigracji w Wielkiej Brytanii i we Włoszech. We wrześniu 1939 roku wraz z Paczkowskim, Pruszyńskim, Jantą-Polczyńskim i Lipskim przebywał w Camp de Coëtquidan – francuskim obozie wojskowym położonym w Bretanii w miejscowości Guer w departamencie Morbihan. Zob. wpis z dnia 9 października 1939 roku.

²⁰ Józef Lipski (1894–1958) – polski polityk, dyplomata i oficer. Od 29 października 1934 roku do wybuchu drugiej wojny światowej ambasador RP w Berlinie. Po wybuchu wojny zaciągnął się jako ochotnik do Wojska Polskiego we Francji. Pełnił służbę u boku kolejnych Naczelników Wodków: Sikorskiego, Sosnkowskiego i Andersa.

²¹ Anatol Mühlstein (1889–1957) – dyplomata, radca ambasady RP w Paryżu, po kapitulacji Francji w 1940 roku wyjechał z rodziną do USA.

²² Być może Nelą Konarska nazywa Anielę Młynarską-Rubinstein, żonę Artura.

²³ Germaine de Rothschild (1884–1975) – poetka i filantropka, w 1938 roku założyła Komitet Żydowski dla dzieci z Niemiec i Europy Środkowej, które schroniły się we Francji.

²⁴ Prawdopodobnie mowa o utworzeniu Generalnej Guberni na terenie ziem polskich.

²⁵ Jean Cocteau (1889–1963) – francuski poeta, dramaturg, reżyser filmowy.

²⁶ Prawdopodobnie mowa o Tadeuszu Mieczysławie Kobylańskim (1895–1967), polskim wojskowym i dyplomacie, wicedyrektorze Departamentu Polityczno-Ekonomicznego MSZ (grudzień 1935–17 września 1939 roku). Wyemigrował do Francji we wrześniu 1939 roku.

²⁷ Osoba niezidentyfikowana.

²⁸ Osoba niezidentyfikowana.

²⁹ Irena Lorentowicz (1908–1985) – polska malarka i scenograf.

³⁰ Prawdopodobnie Bogusław Longchamps – wiadomo, że dzwonił z wiadomością o śmierci ojca Karola Estreichera 13 stycznia 1940 roku z Paryża; K. Estreicher jr, *Dziennik wypadków. Tom I, 1939–1945*, pod red. A. M. Joniak, Kraków 2002, s. 97. Longchamps było także nazwiskiem panięńskim matki Karola Estreichera.

³¹ Prawdopodobnie Mateusz Iżycki (1898–1952) – polski pilot, generał brygady Sił Powietrznych. We wrześniu 1939 roku przedostał się do Francji.

³² Omyłka autorki, zapewne chodziło o samolot szkoleniowy.

Wiadomości o śmierci Bandrowskiej³³ [s. 14] i Junoszy³⁴. Besterman³⁵ u Barcińskich³⁶.

3 października 1939 r. (wtorek)

Rano tel. od p. Zalewskiej. Schiaparelli³⁷ – bez rewelacji. Tatjana du Plessix. Śniadanie z Grydзем. Pragier. List od Jadwigi Dalferes³⁸.

4 października 1939 r. (środa)

Przyjazd Kuncewiczów. Wiadomości o Wierzyńskich przez ambasadora (list wieszczka).

5 października 1939 r. (czwartek)

Przeprowadzka do Tatjany. Wieczorem do Hotelu. Retinger³⁹. Hercowa⁴⁰ (pikantna wiadomość o „Rod” [?] i ambasadorze – że teraz Pan [-]). Dom Polski w Neville⁴¹.

6 października 1939 r. (piątek)

List do Neumana⁴² w Oslo i do Ireny. Paul Cazin⁴³. Hitler w Warszawie.

7 października 1939 r. (sobota)

List do Lucy. List Wierzyńskiego do Łukasiewicza⁴⁴ (oferta na Mickiewicza). Strzetelski⁴⁵ w radio. Endecy – kwasy. Śniadanie z Renią⁴⁶ i Kuncewiczową.

[s. 15] 8 października 1939 r. (niedziela)

Wróciła Anusia i od razu wyjechała.

9 października 1939 r. (poniedziałek)

Pogłoski o rozstrzelaniu rabina Szora⁴⁷. Żywa, Jantę⁴⁸ i Paczk[owski] odprowadzanie na stację: Ram, Leszek⁴⁹, Grydz.

Śniadanie z Grydзем

³³ Ewa Bandrowska-Turska (1894–1979) – polska śpiewaczka, primadonna Opery Warszawskiej. W 1939 roku został zbombardowany dom Bandrowskiej-Turskiej mieszczący się w dzielnicy Saska Kępa – być może Konarska odnosi się w zapiskach do tego wydarzenia. Zob. http://www.kepa.waw.pl/Bandrowska_Turska_Ewa.htm (dostęp: 1.03.2022).

³⁴ Junosza Podolski – wiadomości o jego śmierci w 1939 roku były nieprawdziwe, Estreicher przywołuje bowiem nazwisko Junoszy w swoim dzienniku choćby jeszcze w 1943 roku (27 marca); K. Estreicher jr, op. cit., s. 565–566.

³⁵ Prawdopodobnie Władysław Besterman (1903–1974) – polski dyplomata.

³⁶ Osoby niezidentyfikowane.

³⁷ Elsa Schiaparelli (1890–1973) – włoska projektantka mody.

³⁸ Prawdopodobnie Jadwiga Dalferes (1900–1981) – żona amerykańskiego wicekonsula w Warszawie, Sabina J. Dalferesa (zob. przypis 83).

³⁹ Być może mowa o Józefie Retingerze (1888–1960) – polskim pisarzu i polityku.

⁴⁰ Być może mowa o Zofii Hertz (1910–2003), która przebywała wówczas w Polsce. Nie udało się ustalić, w jakim kontekście Konarska przywołała jej nazwisko.

⁴¹ Neville – miejscowość i gmina we Francji w regionie Normandia.

⁴² Władysław Neuman (1893–1945) – polski dyplomata, w latach 1931–1942 poseł korpusu dyplomatycznego w Oslo.

⁴³ Paul Cazin (1881–1963) – francuski pisarz, tłumacz literatury polskiej.

⁴⁴ Prawdopodobnie Juliusz Łukasiewicz (1892–1951) – polski dyplomata, od lipca 1936 do 17 listopada 1939 roku ambasador Polski w Paryżu.

⁴⁵ Stanisław Strzetelski (1895–1969) – polski dziennikarz i polityk, po wybuchu drugiej wojny światowej przedostał się do Paryża. Początkowo pracował w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji Rządu RP na Uchodźstwie, w lutym 1940 roku został wiceprezesem Zarządu Sekcji Zagranicznej Związku Zawodowego Dziennikarzy RP. W 1941 roku wyjechał do Stanów Zjednoczonych.

⁴⁶ Prawdopodobnie mowa o Irenie Lorentowicz.

⁴⁷ Mowa o rabinie rozstrzelanym przez hitlerowców na ulicy Lubelskiej w Biłgoraju.

⁴⁸ Aleksander Janta-Potczyński (1908–1974) – polski pisarz, publicysta, tłumacz.

⁴⁹ Mowa o Janie Lechoni.

10 października 1939 r. (wtorek)

Rosja wkracza do Estonii⁵⁰. Pranie i prasowanie u Gabo. Znów kawiarnia. Tuwim i Wittlin do Żydów po forszę. Moulin de Berry. Mowa Daladiera⁵¹. Wieczór w Selekcie⁵². My z Marysią. Rozmowy o domu dr. Słonimskiego⁵³, Skamandrytach, Pikadorze. List Wierzyńskiej do Gabo.

11 października 1939 r. (środa)

Tel. pana Milicha⁵⁴, co się okazało, ja i Ram w Salle Pleyel⁵⁵. Grinberg⁵⁶, Rosjanie. Bois de Boulogne⁵⁷. Mała Jawajka. W „Français”⁵⁸ Jadzia Radwan⁵⁹ [?], Marysia, Grydz. Kolacja w Jurze⁶⁰ [?] (Rosja). Zostajemy na razie w Paryżu.

[s. 16] 12 października 1939 r. (czwartek)

Całe rano zmiana forsy w konsulacie (300 zł po 5 fr). Czarne myśli o Tadeuszu⁶¹ na podstawie relacji oficera. Wieczór u Milicha; [Szwajcarki?].

13 października 1939 r. (piątek)

Zakowa⁶². Krawiec; Stadnicka. Szukanie mieszkania. Przyjechał gen. Sosnkowski⁶³. Jego przegody. Z Themersonami⁶⁴ [?] u De Magotów⁶⁵. Mieszkanie.

14 października 1939 r. (sobota)

Oglądanie mieszkania. Marysia i Antoni grają w bridge’a z Polatkiewiczami⁶⁶.

15 października 1939 r. (niedziela)

Prasowanie u Gabo. Obiad z Szapiro⁶⁷. Nortonka. Savery (Przyzwoite samobójstwo)⁶⁸. Wiadomości z Bukaresztu o Jasiu. Wieczorem znów Polatkiewiczze. Sosnkowski wicepre-

Zostajemy
na razie w Paryżu

⁵⁰ Armia Czerwona 28 września 1939 roku wkroczyła do Estonii i zaczęła stacjonować na jej terenach.

⁵¹ Eduard Daladier (1884–1970) – francuski polityk, premier Francji od stycznia 1933 do lutego 1934 roku, a także od 10 kwietnia 1938 do 21 marca 1940 roku. Zwolennik uległej polityki wobec Niemiec. Chodzi o mowę *Francja musi walczyć. Nasze wojska przebijają na terenie wroga*.

⁵² Le Select – restauracja otwarta w 1925 roku w dzielnicy Montparnasse.

⁵³ Stanisław Słonimski (1853–1916) – polski lekarz, aforysta, ojciec Antoniego Słonimskiego.

⁵⁴ Adolf Milich (1884–1964) – malarz impresjonista.

⁵⁵ Salle Pleyel, sala koncertowa w Paryżu otwarta 18 października 1927 roku.

⁵⁶ Być może mowa o Wierze Gran, właśc. Dwojrze Grinberg (Grynberg) (1916–2007), polskiej piosenkarce i aktorce. W 1939 roku przebywała we Lwowie, do którego 22 września wkroczyli Rosjanie. W 1940 roku Gran udało się powrócić do Warszawy.

⁵⁷ Lasek Buloński, paryski park.

⁵⁸ Być może mowa o kawiarni Le Café Français.

⁵⁹ Osoba niezidentyfikowana.

⁶⁰ Hôtel du Jura.

⁶¹ Tadeusz Konerski (1906–1940) – młodszy brat Janiny, inżynier włókiennik, kontynuator rodzinnej tradycji łódzkich fabrykantów, oficer rezerwy, zamordowany w Katyniu. „Konerski Tadeusz, por. rez., inż., 1906, s. Andrzejka i Heleny”; *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*, oprac. A. Moszyński, Warszawa 1989, s. 290. Rodzina przez długi czas nie poznała jego losów.

⁶² Osoba niezidentyfikowana.

⁶³ Kazimierz Sosnkowski (1885–1969) – generał dywizji, polityk.

⁶⁴ Stefan Themerson (1910–1988) – artysta, poeta, filozof. Franciszka Themerson (1907–1988) – malarka, scenografka, ilustratorka.

⁶⁵ Les Deux Magots – paryska kawiarnia otwarta w 1933 roku.

⁶⁶ Być może mowa o Leonardzie Połatkiewicz (1882–1971).

⁶⁷ Jerzy Szapiro (nie udało się ustalić danych metrykalnych) – dziennikarz, socjalista, członek PPS, korespondent „New York Timesa”, zastępca redaktora w „Dzienniku Polskim”; K. Estreicher jr, op. cit., s. 215.

⁶⁸ Nie udało się ustalić, o czym samobójstwo mowa.

zydentem? Antoniego rozmowa ze Skrzetelskim o Witlinie. Hłakowicz[ówna]⁶⁹ – nauczycielka [s. 17] języków obcych w Bukareszcie. Wiersz Ant[oniego] o WARSZAWIE⁷⁰.

16 października 1939 r. (poniedziałek)

Sosnkowski, Seyda wiceministrami⁷¹. Kostium u Dremeta. Urodziny Petera Nortona.

Depesza Tonia o mieszkaniu. King u Rysia⁷². Knedle.

17 października 1939 r. (wtorek)

Uganiecie za *carte d'identité*⁷³. Zakowa dała płaszcz dla Antoniego. Cękałski⁷⁴ (10 września wyjechał z Warszawy). Ostrowska?⁷⁵ Straszne wiadomości – Boże, żeby wreszcie dowiedzieć się prawdy. Bezczelność Heymana z samochodem.

18 października 1939 r. (środa)

8 rano w prefekturze. Karta pobytu. Fortele. Wciąż szukamy mieszkania. Wieczór – kolacja z Zakową w polskiej restauracji. Chamstwo i Szorówna⁷⁶ [?]. Jutro niech p. przyjdzie, to ja będę siedziała.

19 października 1939 r. (czwartek)

Szukanie mieszkania. Paule Chevalier⁷⁷. List od Jadzi Dalferes. Posada Marysi. [s. 18]

Anusia przyjechała z p. Skibińskim⁷⁸.

20 października 1939 r. (piątek)

Depesza od Jadzi. Dalf[eres] z Arcachon⁷⁹, „Recue Bonne Nouvelle de Famille Leffre suit”⁸⁰. Nie mogę doczekać się listu. Przyjechał pan Radowski⁸¹, wuj Marysi M[ichałowskiej].

Boże, żeby wreszcie
dowiedzieć się
prawdy

⁶⁹ Kazimiera Hłakowiczówna w czasie drugiej wojny światowej mieszkała w Rumunii. We wrześniu 1939 roku trafiła do Kluż-Napoki, a nie, jak pisze Konarska, Bukaresztu; M. Willaume, *Kazimiera Hłakowiczówna w Siedmiogrodzie (1939–1947)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia” 1985, t. 40, s. 213–234.

⁷⁰ Prawdopodobnie wiersz *Alarm* datowany 10–16 października 1939 roku, a powstały w Paryżu, lub pisany równocześnie utwór *Warszawa*.

⁷¹ Być może Konarska pomyliła wiceministrów z ministrami. Kazimierz Sosnkowski został mianowany zastępcą prezydenta RP 16 października 1939 roku. Marian Seyda (1879–1967) – prawnik, historyk sztuki, polityk, publicysta. Ministrem sprawiedliwości w rządzie gen. Władysława Sikorskiego został 16 października 1939 roku. Funkcję tę pełnił do 25 lipca 1941 roku. Następnie od stycznia do 24 listopada 1944 roku był ministrem prac kongresowych w rządzie Stanisława Mikołajczyka.

⁷² Ryszard Ordyński (1878–1953) – polski scenarzysta i reżyser teatralny i filmowy, w latach 1937–1940 przebywał w Paryżu.

⁷³ *Carte d'identité* – dowód tożsamości; dowód osobisty.

⁷⁴ Eugeniusz Cękałski (1906–1952) – polski reżyser i scenarzysta, podczas drugiej wojny światowej był kierownikiem Biura Filmowego Ministerstwa Informacji i Dokumentacji rządu londyńskiego.

⁷⁵ Być może mowa o Halinie Ostrowskiej-Grabskiej (1902–1990), malarce i graficze, córce tłumaczki Bronisławy Ostrowskiej i rzeźbiarza Stanisława Ostrowskiego.

⁷⁶ Osoba niezidentyfikowana.

⁷⁷ Być może mowa o malarzu Paulu Maurice Chevalier (1898–1984), jednak nie wiadomo, w jakim kontekście przywołano jego nazwisko.

⁷⁸ Być może mowa o Franciszku Marii Skibińskim (1899–1991), generale dywizji Wojska Polskiego, który od 26 września 1939 roku przebywał we Francji.

⁷⁹ Miejscowość letniskowa na południu Francji. Warto wspomnieć, że od 15 maja 1940 roku przebywali w Arcachon również Tuwimowie. Kiedy w czerwcu zastała ich tam kapitulacja francuska, udali się do pobliskiego Bordeaux, gdzie dzięki pomocy Adolfa Kohna (konsula honorowego Haiti) otrzymali wizy i wyjechali do Portugalii; M. Grydzewski, *Listy do Tuwima i Lechonia (1940–1943)*, oprac. J. Stradecki, Warszawa 1986, s. 21.

⁸⁰ Nie jest znany kontekst tego zdania: „Otrzymałem dobrą nowinę od rodziny Leffre”.

⁸¹ Być może mowa o Bronisławie Radowskim (1891–1941), polskim prawniku i dyplomacie.

22 października 1939 r. (niedziela)

Wróciła H. Kwiatkowska⁸² z Arcachon. Depesza od Dalferesa⁸³ tylko o Cioci i Wandzie, że wróciły do swych domów, o mamusi tylko przypuszczenia. Zebranie u Żydów literatów.

23 października 1939 r. (poniedziałek)

Marysia u Milicha – przygoda z pokojami.

24 października 1939 r. (wtorek)

Przyjechała Balińska⁸⁴. Załatwiłam sprawę małej Poznańskiej⁸⁵ u Nortonki. Widawski z Rumunii. Opowiadanie o wyjeździe. Pech Urbanowiczów. Wid[awski] przygoda z aeroplanem zestrzelonym przez Polaków.

[s. 19] 25 października 1939 r. (środa)

Rano Ram. Nie było go.

26 października 1939 r. (czwartek)

Wyprowadziliśmy się do Hotelu Rouen na ul. J. J. Rousseau⁸⁶. Przyjechał Zygmunt Nowakowski⁸⁷ ze Lwowa (Bolszewickiego) przez zieloną granicę (przemytnik). Wiadomości o Boyu, że nie chce wracać do Warszawy bez „Wiadomości” [premiera?] recenzji z teatru.

27 października 1939 r. (piątek) [błędnie zapisano środa]

Nowakowski kierownikiem Radia.

28 października 1939 r. (sobota) [błędnie zapisano piątek]

TO SAMO.

29 października 1939 r. (niedziela) [błędnie zapisano sobota]

Kupiłam pantofle. Chodzimy do „Regence”⁸⁸. O 3 w Komedii France⁸⁹. Poranek polski. Chopina grał Cortot⁹⁰. Potem w Regence z Łubieńską⁹¹ (rozmowa o domu w Nevillé), Tuwimami, Kuncewiczową, Grydзем. Przyjechali Wierzyńscy. Antoni u Matuszewskiego⁹². Rozmowa o przemówieniu Matuszewskiego w radiu.

.....
⁸² Het Kwiatkowska (wł. Helena Kwiatkowska) (1886–1956) – polska malarka tworząca we Francji.

⁸³ Sabin J. Dalferes (1888–1965) – amerykański wicekonsul w Warszawie w latach 1926–1927.

⁸⁴ Osoba niezidentyfikowana.

⁸⁵ Być może mowa o Magdalenie Poznańskiej (ur. 1928), córce polskiego konsula w Paryżu (1927–1934) i Londynie (1934–1939) Karola Poznańskiego (1893–1971) oraz Wandy Dmowskiej (1898–2003).

⁸⁶ Prawdopodobnie mowa o hotelu De Rouen.

⁸⁷ Zygmunt Nowakowski, właśc. Zygmunt Jan Błażej Tempka (1891–1963) – polski pisarz, dziennikarz, aktor.

⁸⁸ Janusz Stradecki wyliczał: „Podczas pobytu w Paryżu jesienią 1939 r. do maja 1940 r. [Tuwim – M. B.] spotyka się z przyjaciółmi w »Café du Régence«, która zastępuje mu przedwojenną »Ziemiańską« (bywają tam: Słonimski, Wierzyński, Lechoń, Baliński i Grydzewski)”; P. Matywiecki, *Twarz Tuwima*, Warszawa 2007, s. 149.

⁸⁹ Mowa o Comédie-Française.

⁹⁰ Alfred Cortot (1877–1962) – francuski pianista.

⁹¹ Osoba niezidentyfikowana.

⁹² Ignacy Matuszewski (1891–1946) – polski polityk, dyplomata, publicysta.

[s. 20] 30 października 1939 r. (poniedziałek)

Odpowiedź Strońskiego w sprawie Matuszewskiego. O szóstej u Nortonki. Sewery o Matuszewskim. Wieczór z Witlinem, Grydзем, Tuwimami (Nagroda Nobla dla Józia?)⁹³. Mieszkanie malarza Friesa [?]. Wierzyńscy w „Napoleonie”⁹⁴. Rozmowa Antoniego z Matuszewskim. Hejmanowie – sprawa entre [?] Lucy.

31 października 1939 r. (wtorek)

Rano u Zakowej, najpierw z córką Friesa⁹⁵, potem śniadanie z Jastrzębskim⁹⁶, oficerem z polskiego obozu, bratem Jastrzębskiego ze szkoły sztuk pięknych (samobójstwo Eligiusz Niewiadomski). Antoni u Saverego. Kupiłam szkicowniki i pędzelki. Czytamy z Antonim *Le Temps retrouvé* Prousta⁹⁷. Antoni czyta głośno i tłumaczy, ja myję się i poprawiam. Obiad z Grydзем i Martem⁹⁸ [?].

1 listopada 1939 r. (środa)

Janek Wszelaki miał list od Marie⁹⁹ z Warszawy na papierze listowym z [s. 21] gabinetu w domu na Wilczej.

2 listopada 1939 r. (czwartek)

Po obiedzie u Nortonki, która wróciła z Londynu, Tonio miał wiadomość, że jego matka [-] przeszła całe bombardowanie Warszawy w piwnicy na Kredytowej 3 u cioci [Cep.?] cała i zdrowa. Wieczorem w „Regence” zastałam Antoniego z Bądzyńskim¹⁰⁰, który przyjechał z obozu na Węgrzech. 27 września, jadąc lasem w stronę granicy pod Samborem przy Krukienicach¹⁰¹, minął się z Tadeuszem (na koniu). Tadeusz był z grupą gen. Andersa, który potem był wzięty przez bolszewików do niewoli¹⁰² z częścią oficerów – reszta poszła na Węgry. Bądzyński usłyszał o nas w BBC z Londynu.

[s. 22] 3 listopada 1939 r. (piątek)

Wiadomość o śmierci Dominika Łempickiego¹⁰³, Chłapowskiego¹⁰⁴ (Kawaler Maltański). Straszny poród Róży Chłapowskiej¹⁰⁵ (wędrowanie z dzieckiem do domu). U Nortonki z [Kr.?] Ostrowską – ubrania dla Polek. Wieczór u Wacka Solskiego¹⁰⁶. Rozmowy o Rosji. Mienszewicy¹⁰⁷. Możliwość mieszkania (przez Milicha)¹⁰⁸.

⁹³ Józef Rotblat (1908–2005) – polski fizyk.

⁹⁴ Mowa o restauracji „Napoléon”.

⁹⁵ Osoba niezidentyfikowana.

⁹⁶ Osoba niezidentyfikowana.

⁹⁷ Siódmy tom *W poszukiwaniu straconego czasu*.

⁹⁸ Osoba niezidentyfikowana.

⁹⁹ Marie Wszelaki (1894–1983), z d. de Rosen, żona Jana.

¹⁰⁰ Bądzyński (nie udało się ustalić imienia i danych metrykalnych) – „urzędnik Ministerstwa Skarbu pojechał do Bretanii pilnować ewakuacji naszego złota”; K. Estreicher jr, op. cit., s. 182.

¹⁰¹ Krukienice – wieś na Ukrainie w obwodzie lwowskim położona pod Samborem.

¹⁰² We wrześniu 1939 roku we wsi Pnikucie (sąsiadującej z Krukienicami) w drodze na Węgry stacjonował oddział dowodzony przez gen. Władysława Andersa. Niedaleko, pod Starym Samborem, gen. Anders został dwukrotnie ranny i wzięty do niewoli (29 września 1939 roku).

¹⁰³ Dominik Łempicki (1883–1939) – kawaler maltański, zginął 24 września 1939 roku podczas obrony Warszawy, niosąc pomoc Szpitalowi Maltańskiemu. Był synem Marii Michałowskiej, która często pojawia się w zapiskach Konarskiej.

¹⁰⁴ Roman Chłapowski (1906–1939) – mąż Róży Chłapowskiej, zginął razem z Dominikiem Łempickim.

¹⁰⁵ Róża Chłapowska-Orłowska, z d. Sobańska, żona Romana Chłapowskiego. Po jego śmierci, już na emigracji, wyszła za mąż za Karola Orłowskiego (1914–1990).

¹⁰⁶ Wacław Solski (1897–1990) – polski pisarz.

¹⁰⁷ Mienszewicy – odłam rosyjskiej socjaldemokracji, przeciwnicy leninowskiej koncepcji partii robotniczej.

¹⁰⁸ Jak podaje Joanna Kuciel-Frydryszak, „odnajduje ich [Stonimskich – M. B.] uznany już wówczas malarz impresjonista Adolf Milich, który roztoczy nad nimi opiekę i udostępni mieszkanie, spłacając w ten sposób dług wdzięczności zaciągnięty dawno temu u Sta-

4 listopada 1939 r. (sobota)

Rano u Angielki sprzedawanie sukien. Tatjana zrobiła mi kapelusz. Podwieczorek u Rysia Ordyńskiego – Wierzyńscy. Przyjechał Stypiński¹⁰⁹ – uciekł z niewoli bolszewickiej. Nie wiedział, że Lena¹¹⁰ w Bukareszcie. Marie Wszelaki w Rzymie. [1e?] kino. *Pigmalion*¹¹¹.

5 listopada 1939 r. (niedziela)

Opowiadanie Stypińskiego o kobiecie, która myślała, że ją biorą na rozstrzelanie, i otruła się, a to byli Polacy, którzy przyszli uwolnić ją i męża (oficer „niech pani idzie”) u Nortonki. Chodacki¹¹² i Łempicki. [s. 23] „Łatwo jest służyć ojczyźnie i trudno, bo wdzięczności nie ma”. Wieczór u Saverego na obiedzie – *attaché* wojskowy angielski. Estreicher. Saverego wykład o poezji polskiej. Mickiewicz, Wyspiański. Boy – „pijane dziecko we mgle”.

7 listopada 1939 r. (wtorek)

Rano sprzedawanie sukien. Biedne lotniczki. Amerykanka daje im swoje buty. Przyjechał prof. Kot¹¹³: przechodzenie przez granicę rumuńską w nocy przez rzekę. Nurt. Prawie utopieni.

Key Words: Janina Konarska, Antoni Słonimski, World War Two, emigration, intimistic writing of war

Abstract: The text presented here is the second part of an edition of a previously unpublished diary by Janina Konarska, Antoni Słonimski's wife, published in "Sztuka Edycji" in 2021 (no. 2). In this part, which contains notes from September 22 to November 7, 1939, Konarska described the couple's beginnings in the French capital, their attempts to find themselves in a new place, as well as their contacts with other Polish exiles, including writers, people of culture, and politicians. The first days in Paris were a time when the Słonimski family could rest from the turmoil of war (after leaving Poland, they had to cross the Romanian, Yugoslavian, and Italian borders), but also a period when they diligently followed news from Poland and other parts of Europe, interested in the situation at the front. Despite the seemingly calmer times, Konarska's Parisian notes are no less concise, abbreviated and "rushed" than her earlier ones, written in the fervor of escaping the country. Nevertheless, they constitute a valuable, original document from the second half of 1939.

nislawa Słonimskiego. Milich był spokrewniony z pierwszą żoną doktora Słonimskiego, Idą Korngold, i gdy przyjechał do Warszawy z Tyszwowej pod Zamościem, skąd pochodził, ojciec Antoniego umożliwił mu studia w Szkole Sztuk Pięknych. Teraz może się odwzajemnić, opiekując się Antonim. To dzięki niemu Słonimscy przeprowadzają się z taniego hoteliku do ośmiopokojowego apartamentu przy Émile Ménier 45 w dzielnicy Pół Elizejskich, należącego do antykwariusza Rosentala. Razem z nimi w tym wytwornym mieszkaniu pełnym bibliofilskich skarbów i dzieł sztuki mieszka Staś Baliński, często zatrzymuje się też inny serdeczny przyjaciel – Ksawery Pruszyński"; J. Kuciel-Frydryszak, *Słonimski. Heretyk na ambonie*, Warszawa 2012, s. 166.

¹⁰⁹ Osoba niezidentyfikowana.

¹¹⁰ Osoba niezidentyfikowana.

¹¹¹ Być może mowa o brytyjskim filmie *Pygmalion* (1938) w reż. Anthony'ego Asquitha i Lesliego Howarda.

¹¹² Prawdopodobnie Marian Stanisław Chodacki, ps. Maracz (1898–1975) – polski wojskowy i dyplomata.

¹¹³ Stanisław Kot (1885–1975) – historyk kultury, działacz polityczny, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Lata drugiej wojny światowej spędził na emigracji: 1940–1941 jako minister spraw wewnętrznych w Rządzie RP, 1941–19542 – ambasador RP w Moskwie, 1943–1944 – minister informacji.